

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ MANZUM METİNLERİNDE “BAŞ KAFIYE” USULLERİ PER-LINE RHYME METHODS OLD UYGHUR TURKISH VERSE TEXTE

Nurdan BESLİ*

Öz

VIII-XIII yüzyıllar arasında yazılmış veya tespit edilmiş Eski Uygur Türkçesi manzum metinleri, belli bir din ve kültür muhiti çevresinde şekillenmiş eserlerdir. Büyük çoğunluğu Budist anlayışla yazılmış şiirlerin bir kısmı Manihaist karakterde diğer bir kısmı ise din dışı konularla ilgilidir. Eski Uygur Türkçesi şiir metinleri çeviri, uyarlama ve telif eserlerden oluşmaktadır. Çeviri ve uyarlama eserleri genellikle mısra başı kafiyesiz şiirler oluştururken, telif eserler mısra başı kafiye düzeni ile yazılmıştır. Mısra başı kafiyesiz şiirler başka dillerdeki metinlerden çeviri ve uyarlama olup muhteva, sözcük tekrarları çeşitli aliterasyonlar bakımından şiir anlayışına uymaktadır. Mısra başı kafiyeli şiirler ise şairin bizzat estetik unsurlara bağlı kalarak yazdığı, ses uyumlarını önemseydiği şiir türüdür. Telif ya da uyarlama şeklinde karşımıza çıkan bu metinler, okuyucu ve dinleyici üzerinde edebi zevk uyandırabilecek niteliktedir. Şairlerin belirli bir düzen dâhilinde yazdıkları bu edebi mahsüller, geleneksel şiir anlayışı olan “mısra başı kafiye” düzeniyle şekillenmiştir. Eski Uygur Türkçesi manzum metinleri denildiğinde ilk akla gelen bu baş-kafiyeli şiirler, şairlerin kullandığı çeşitli yöntemlerle klasik şiir formunu almıştır. Mısra başı kafiye düzenini sağlamak adına en çok kullanılan yöntemlerden olan ikilemelerin yerlerini değiştirme, sözcük tekrarlarına başvurma, aynı kökten sözcük kullanma, yakın ünlü ile dönüşümlü kullanımlar, terimlerden faydalanma vb. usuller, şairlerin sıkça başvurdukları metotlar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca şiirler, Budizm, Manihaizm, Kafiye, Şairler.

Abstract

Old Uighur Turkish verse texts written or identified between the VIII-XIII centuries and these texts are the works that have been shaped around a certain religious and cultural environment. Most of the poems are written with a Buddhist approach. Some of the poems that are written with this Buddhist approach are in Manichaean character, while others are related to non-religious subjects. Old Uighur Turkish poetry texts consist of translation, adaptation and copyright works. Translation and adaptation works are generally composed of poems without rhyme, while royalty works are written in per-line rhyme. Poems without per-line rhyme are translations and adaptations from texts in other languages and their content and word repetitions comply with the understanding of poetry in terms of various alliterations. Verse rhyming poems, on the other hand, are type of poetry written by the poet by adhering to the aesthetic elements and paying attention to sound harmony. These texts, which appear in the form of copyright or adaptation, are capable of evoking literary pleasure on the reader and the listener. These literary products, written by poets in a certain order, were shaped by the “rhyme per-line” order, which is a traditional understanding of poetry. When the verse texts of Old Uighur Turkish are mentioned, these per-line rhymes poems are the first poems that comes to one’s mind. These per-line rhymes poems took the form of classical poetry with various methods used by poets. One of the most used methods by poets to ensure the line-per-line rhyme order is the following: changing the location of duplicates, using word repetitions, using the same root word, alternating use with close vowel, using terms etc.

Keywords: Old Uighur Poems, Buddhism, Manihaism, Rhyme, Poets.

* Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-8940-1745, dr.nurdanbesli@gmail.com

Giriş

Türk dili tarihinde önemli bir dönemi temsil eden Eski Uygurca, Uygurların yaşamları doğrultusunda şekillenmiş bir dönemdir. Uygurlar yerleşik hayata geçişleriyle birlikte diğer toplumlarla büyük bir etkileşim halinde olmuşlar ve buna mukabil kültürel anlamda büyük değişimler yaşamışlardır. Eski inançlarının yanında kabul ettikleri yeni inançlar da Uygurların gelenekten gelen bazı alışkanlıklarını kaybetmelerine neden olmuştur. Yaşadıkları devirde zengin bir edebi birikime de sahip olan Uygurlar, Hoço, Kuça, Kansu†, Turfan gibi zengin ve yerleşik medeniyete sahip olan bu kentlerin ikliminden bir hayli etkilenmişler ve bu zengin kültürü eserlerine yansıtmışlardır (Ruben, 2004, 15). S. Çağatay'a göre eserlerinden muazzam bir kültüre sahip oldukları anlaşılan Uygurların, bu eşsiz birikimi İpek Yolları üzerinde tacirler vasıtasıyla edindikleri yeni ilhamlar, yeni medeni tasavvurlar ve dil numuneleri ile meydana getirdikleri anlaşılmaktadır (Çağatay, 1943, 77). Türklerin Uygurlar döneminde ortaya koydukları edebi eserler, bu dönemde yoğun şekilde etkisi altında kaldıkları Budizm ve Manihaizm'in öğretilmesi ve pekiştirilmesi maksadıyla yazılmış didaktik eserlerden oluşmaktadır. Kabul ettikleri dinleri kendi inançları ve kültürleriyle millileştiren Uygurlar, Düşgün'e göre bu dönemde bastıkları eserleri kendi inançları doğrultusunda yaymışlardır (Düşgün, 2011, 11). Böylelikle dünya tarihinin gelişimine katkıda bulunan Uygurlar, yerleşik hayatın gereklerine de uyarak inançlarını inşa ettikleri kentlerde ibadethanelerde öğrenerek ve öğretmeyi amaçlayarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Dinlerini yayabilmek maksadıyla yoğun tercüme faaliyetlerinde bulunan Uygurlar, bu dönemde tercüme ve adaptasyona dayalı pek çok eser vücuda getirmişlerdir (Ağca, 2006, 1; Zengin, Yaman 2018, 175). Edebiyat ve sanat eserleri bakımından birçok yapıt vücuda getiren Uygurların, edebi metinleri genellikle tercümelere dayanmaktadır. Ruben'e göre Uygurlar Budacılığa ait yapıtları genellikle Toharca, Soğdca ve Sanskritçeden eklemeler ve genişletmeler yaparak çevirmişlerdir. Çeviri yapılırken karşılığı olmayan kelimeler için dilde yeni kelime türetme yollarına başvurmuşlardır (Ruben, 2004, 17). Zieme'ye göre Manihaist ve Budist karakterle yazılmış Uygurca manzum metinler alındığı dilden adapte edilerek Uygurcanın manzum metin ölçülerine ve yapısına uydurulmuştur (Zieme 1991, 28). En nihayetinde Uygurlar döneminde tercüme ya da özgün karakterli eserler, Budizm ya da Manihaizm'i Uygurların kendilerine büründükleri yeni bir sentezi yansıtmıştır.

Uygurlardan günümüze kalan edebi eserlerden bazıları da şiir parçalarıdır. Günümüze ulaşabilmiş bu şiir parçalarının bazıları hasarlı ve eksik olmasına rağmen büyük bir edebi derinliği yansıtmakta ve bir dönemi aydınlayabilecek malzemeyi sunmaktadır. Budist şiirlerin sayıca daha fazla olduğu bu külliyat, Manihaist ve az da olsa din dışı şiir parçalarından müteşekkildir. Barutçu'ya göre Türk şiir tarihi araştırmalarında dini ve din dışı edebiyatın örneklerini sunan Uygur edebiyatı, Türk nazım tekniği, bu tekniğin menşei, şiirin konuları ve özellikleri açısından Türk diline en eski verileri sunabilecek konumdadır (Barutçu, 1991, 69). Abdurrishid Yakup'a göre Dunhuang‡ ve Turfan bölgesinde yaratılmış çeviri, uyarılma ve telif yoluyla ortaya konulmuş Eski Uygurca manzum metinler, Uygurların 8-14. yüzyıllar arasındaki edebi mirasını temsil etmektedir (Yakup, 2006, 122). Tekin'e göre Uygurlardan kalan, dini-didaktik karakterli şiir metinleri, "öğretmek" gayesiyle yazıldıkları için şiirsel coşkunluktan da uzaklaşmışlardır (Tekin, 1986, 19). Budist Türk şiirinde genel olarak "koşug", "takşut" ve Skr. "şlok" sözcükleriyle ifade edilen manzum parçalar dönemin yaygın anlayışı olan "tebliğ" üsluplarıyla dikkat çekmektedirler. İ. Özel'in de belirttiği gibi şiir, "anlatılmaz bir şeyin anlatılmaya çabalanmasının sonunda, yeterince anlaşılmayan bir şeyin etkili bir anlatıma kavuşturulması uğrunda harcanan çabaların sonucunda ortaya çıkar." (Özel, 2000, 18-19). Yani şiir formunda verilen duygu ve düşünceler Uygur şairlerince "yeterince anlatılmayanların etkili bir halde aktarılması" gayesi ile kaleme alınmıştır. Necip Fazıl, şairdeki bu telkin yerine "tebliğe" varan anlatım tarzını her ne kadar "kaba davulculuk" etmekle eş değer tutsa da (Reyhanoğulları, 2018, 161) şiir açık olmayı, gizli olanı sanatkârane sunan şeydir. Bu minvalde Eski Uygur Türkçesi Manihaist ve Budist şiirlerin yazılma gayeleri gereği tebliğ üslupları dikkat çekmektedir. Sanat ve estetik bakımdan öne çıkmış şiirler dahi, dine ait bir akideyi düşündürmekte ya da hatırlatmaktadır.

† Kansu bölgesinin asıl özelliği Budacılığın en çok gelişmiş olduğu bölgedir. Tun-huang (Bin Buda) mağaralarının bulunduğu bu bölgede Budizm'e ait birçok kaynak ele geçirilmiştir.

‡ 10. Yüzyıla kadar Çin yönetiminde olan Tun-huang 911 yılında Tegin'in kumandasındaki Uygur ordusu tarafından ele geçirilmiştir (Çandarlıoğlu 65). Bu bölgede Uygurca ile ilgili pek çok el yazması eser bulunmuştur.

Eski Uygur Türkçesi şiir metinleri denildiğinde ilk akla gelen formlar, mısra başı kafiyeli şiirlerdir. Genellikle dördlükler halinde yazılan bu manzum parçalar, aliterasyonlarla ses uyumlarının yakalandığı, ses, hece ve sözcük tekrarları ile ahengin sağlandığı yer yer kafiye ve redifli şiirlerdir (Barutçu, 1991, 79; Yakup, 2006, 126; Sertkaya, 2004, 25; Tekin, 1986, 8; Tekin, 1965, 59; Ölmez, 2001, 12; Arat, 1991, 63-242; Zieme, 1991, 38; 353-358). Genel itibarıyla dördlük şeklinde kaleme alınan parçaların yanında iki veya sekiz mısradan oluşabilen şiir parçaları veya “şekilsiz” olarak değerlendirilebilecek formlar da bulunmaktadır (Arat, 1991, 3). Eski Uygur şiirlerinde mısraların kimi zaman tek bir şiir üzerinde dahi düzensizlik gösterdiği görülmektedir. Tek bir şiirde bile düzensizleşebilen bu yapılar, şiirlerde “anlamın” öncelikli olduğunu gösteren önemli delillerdir. Hece ölçüsü bakımından da genel olarak 13-14-15’li hece ölçüsü kullanılan şiirler 11 ve 8’li hece ölçüleri ile de yazılabilmektedir (Akt. Yakup, 2006, 126).

Anlamın büyük oranda ön planda tutulduğu Eski Uygur Türk şiirlerinde şiire estetiklik katan temel unsurlar da bulunmaktadır. Türk şiirinde aliterasyonların estetik bir unsur olduğunu savunan Şinasi Tekin’e göre komşu dillerde bulunmayan (Çin, Tohar, Tibet) bir nitelik olarak Türkçenin kendi yapısında aliterasyon bulunmaktadır. Buna göre Türkçede *kara kara düşün-*, *körü körüne*, *yağmur yağ-*, *sap sarı*, *kap kara* gibi ilk heceleri tekrar eden birçok yapıda karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanımlar Türkçenin tabii yapısından kaynaklanan ve sanat gayesi olmayan ifâde hususiyetleridir. Ve edebî eserlerde tercih edilen kullanımlardır (Tekin, 1965, 60). Şiirin belirli kurallar dahilinde bir araya gelerek düzenlenen sözcüklerden oluştuğunu savunan Boztaş, düz yazıyla anlatılamayan duygu ve düşüncelerin ses uyumlarıyla kulağa hoş gelecek biçimde düzenlenmesiyle şiirin vücut bulduğunu ifade etmektedir (Boztaş, 1994, 173). Şiirin düz yazıya göre kısa olan böylelikle de anımsanması daha kolaylaşan ayrıca uyak, koşut ya da aykırı yapıların ses düzeni eşliğinde sunularak insanda güzel duygular oluşturarak okuyucu damağında tat bırakan, sevilen, benimsenen yapılar olduğunu ifade eden Özünlü, şiirin bu haliyle insanlık tarihi kadar eski olduğunu belirtmiştir (Özünlü, 2003, 1). Türkçenin Uygurlar döneminden kalma edebî yapıtlarının büyük bir kısmı da akılda kalması amacıyla belirli şekillere riayet ederek kaleme alınmıştır. Budist, Manihaist ve din dışı metinlerden oluşan bu edebî eserler, sanat gayesi ile mısra başı kafiye ile düzenlenmiştir. Nazmın en önemli şartlarından olan kafiyenin tespit edilen ilk Türk şiirlerinde başta olduğunu belirten Arat, şiirlerin bu yapılarının en önemli sanatsal nitelik olduğunu belirtmiştir (Arat, 1991, 64) Barutçu’ya göre “Manihaist, Budist ve din dışı metinlerde manzum metinlerde görülen baş kafiye birden fazla düzene sahiptir.” (Barutçu, 1991, 81). Barutçu’nun da belirttiği fakat değinmediği bu usuller, Eski Uygur şiirlerinde belirli yöntemlerle düzenlenmiştir. Buna göre yinelemeler, ikilemelerin yer değiştirmesi, eş değerli seslerin kullanımı, terim ve özel adlardan yararlanma ve aynı kökten sözcük kullanımı şairlerin işini kolaylaştıran usullerdendir.

1. Yinelemeler

Eski Uygur Türkçesi mısra başı kafiye düzeni ile yazılmış manzum metinlerde şairler mısra başı kafiyeyi sağlayabilmek adına mısralar arasında tekrarlara yer vermişlerdir. Bu tekrarlar hem kafiye düzeninin sağlanmasına hem de metnin anlamının pekiştirilmesine yardımcı olmuştur. Subaşı Uzun’a göre bir sözcüğün kendinden sonraki tümcede aynı yapı ve şekilde yeniden tekrarlanması hem vurguyu arttırmakta hem de pekiştirme sağlamaktadır. Sözlüksel bağdaşıklık oluşturan yinelemelerin temel amacı pekiştirme olmakla birlikte, metin içerisinde tekrarlar kimi zaman farklı durumların varlığının sezdirilmesini amaçlamaktadır. Bu bir uyarı olabileceği gibi metin çözücünde belirli bir duyarlılık sağlama da olabilir (Subaşı-Uzun, 1995, 77-79). Aksan’a göre yinelemelerin var olması sözleri ve metinleri hatırd tutabilme, kalıcılık olanağı sağlama ve oluşturduğu melodi nedeniyle insana zevk verme gibi özelliklerden kaynaklanmaktadır (Aksan, 2013, 203). Şairin vurgulamak istediği yerleri tekrar yoluyla ön planda tutması hem metnin kalıcılığını arttırmakta hem de mısra başı kafiyede kolaylığa sebebiyet vermesi yoluyla ahenk üzerinde etkili olup okuyucuyu etkilemektedir. Özünlü yinelemeyi dil yetersizliği olarak algılayan görüşün tersine, yinelemenin edebiyat eserine estetik güzellik getirmek, çağrışımlar yaratmak, anlamlar ve kavramları pekiştirmek amacıyla kullanıldığını ifade etmektedir (Özünlü, 1987, 44).

• Önyineleme

Özünlü tarafından önyineleme terimi ile aktarılan “anaphora”, bir ya da birden fazla sözcüğün aynı sıra ile mısra başlarında yinelenerek kullanılmasına verilen addır. Bazen bu sözcükler mısranın bütünü de oluşturabilmektedir (Özünlü, 2001, 134). Eski Uygur şiirinde şairin vurgulamak istediği kısımlar yinelemeler yardımıyla ön plana çıkartılmıştır. Böylelikle anlatılmak istenen düşünce etkili bir hale getirilmiş ve aynı

zamanda şiire estetiklik kazandırılmıştır. Barutçu'ya göre ise tekrar eden tüm hece gurupları şiiri şiir yapan ana unsurların başında gelmektedir (Barutçu, 1991, 81).

küplüg idişlerte sorma alıp

tanyadivi tenrike

tapıgka udugka turunuzlar erser

tanyadivi tenri aşamakı teginmeki bozlun (Zieme, 1991, 280).

“küp şeklindeki kaplardan sorma (buğday) birası alıp Dhanyedeva Tanrıya kurban verdiniz. Dhanyedeva tengri bereket versin”

bilegüsiz yéti vajır téyür

bilegüsiz yéti vajır téyür

vajırda ötvi biliglim tüzünüm yarukum

vajırda ötvi biliglim bilgem yaşam (Arat, 1991, M.3/ 5-8).

“elmas için bilenmeden keskin derler, elmas için bilenmeden keskin derler; elmastan daha keskin benim bilgilim, asilim, ışığım, elmastan daha keskin benim bilgilim, bilgim, filim.”

• Kıvrımlı Yineleme

Özünlülük tarafından “Anadiplosis” kıvrımlı yineleme olarak adlandırılan bu yineleme çeşidi, son dizedeki sözcüğün baş dizede kullanılmasıyla meydana gelmektedir (Özünlülük, 2001: 135). Eski Uygur şiirinde metin içerisindeki bir sözcük diğer mısranın başında kullanıldığında kıvrımlı yineleme oluşturmaktadır. Şairlerin bilhassa aynı sestem oluşan ikilemeleri kullanmak ve bir sonraki dizede yinelemek şeklinde kullandığı bu yöntem Eski Uygur şiirlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Bu yolla mısra başı kafiye düzenini sağlamışlardır.

alku adalarta umug boltaçı bo nom erdini

arış **arıg** ögdi astab yükünçü birle

arıg uz bititip ugrayu soka tamgaka intürüp

artuksuz egsüksüz miñ küün yakturup üleyü tegintim (Zieme, 1985, BT XIII/20/ 62-65).

“tüm tehlikelerde dayanak olacak bu kanun cevheri saf ve temiz methiye secdesi ile saf ve düzgün azdırılıp dikkatlice damgalanıp tam olarak (ne eksik ne fazla) bin adet baskıyı hürmetle taksim ettim.”

adınçık iduk bo tavçolug orunta

agır **ayag** sakınçın

ayagka tegimliglerke yükünü

ayıgıg kşanti kılınklar (Zieme, 1985, BT XIII/15/ 5-8).

“(Bu) seçkin ve kutsal Dao-chang yerinde hürmete layık düşüncelerine saygı değer (Budhalara) secde ederek günahlarınızdan (dolayı) af dileyin”

2. İkilemelerin Yer Değiştirilmesi

Yun. Hendiadyoin, “iki yoluyla bir” anlamına gelen ve Türkçede genellikle “ikilemeler” olarak bilinen kavram, Türkçenin her döneminde sıklıkla kullanılmış, anlamı güçlendirmek ve anlatımı etkili hale getirmek için başvurulmuş dil birlikleridir. İki sözcüğün bir arada yan yana kullanılmasıyla bu sözcükler zaman içerisinde kalıplaşarak yer değiştirmez hale gelirler yer değiştirdiklerinde ise çoğu zaman yadırganma ile karşılaşılır. Çoraklı'ya göre ikilemeler öylesine kalıplaşma bildirir ki bazen ikilemeyi oluşturan sözcüklerden bazıları tek başlarına dahi kullanılmazlar (Çoraklı, 2001, 54). İkilemelerin yer değiştirmesi ile ilgili olarak Yıldız ve Can, metnin anlamını değiştirmeden henüz kalıplaşma bildirmeyen yapıların yer değiştirebildiğini belirtmiştir (Yıldız, 2012, 145; Can, 2010, 82). Eski Uygur Türkçesi manzum metinlerinde şairler, ikilemeleri şiirdeki mısra başı kafiye düzenini sağlayabilmek amacıyla anlamı değiştirmeden uygun şekilde kullanmışlardır. Buna göre pek çok manzum metinde çın kertü *kertü çın*, küsüş

tilek *tilek küsüş*, kan- büt- *büt- kan-üküş* telim *telim üküş*, çoğlug yalınlig *yalınlig çoğlug*, küü çav çav *küü* ve altun kümüş *kümüş altun* şeklinde değiştirilmiştir.

tıdıgsız çın bilge biligig içirdi tanuklap.

tıdmatın ol özlüglorig taşırıtı érinçkep.

tileklerin küsüşlerin kanturu birgeli.

tınlıg udu barmakların ötkünü yorılım. (Arat, 1991 B.13A/ 37-40).

“sebepsiz gerçek bilgiyi ve hakikati gönülden tanımlayıp, engel olmadan (ayırmadan), o canlılara dışardan merhamet gösterip, dilek ve arzularını yerine getirerek, canlı (olarak) takip edecekleri yolda onlara örnek olalım.”

tengrim-a ol sizin

teğşüt etözler üze

telim üküş tınlıgka

tériñ nomug nomlayur (Zieme, 1985, BT XIII/34/ 1-4).

“ey Tanrım o sizin değişken vücutlarınız ile birçok canlıya derin vaaz verir”

kırlıg nomlarıg salmadın

kırsız nirvanıg almadın

kêçin tavrakın temedin

kértü çın burhan kutın bulturur (Zieme, 1985, BT XIII 20/29)

“Kırlı öğretileri bırakmadan Kusursuz Nırvānayı almadan geç veya erken demeden gerçek hakiki Buddha saadetini buldurur.”

3. Aynı kökten sözcük kullanımı

Aynı kökten sözcük kullanılması şiirde tekrar oluşturacağı için şiire ahenk katmakta ve bu tekrarlar şiirin akılda kalmasını daha mümkün hale getirmektedir. Özünlü’ye göre aynı kökten türemiş sözcüklerle oluşturulan yinelemelere “çok ekli” yineleme adı verilmektedir (Özünlü, 2001, 121). Subaşı Uzun’a göre ise metin içerisinde aynı kökten sözcük kullanımı anlamsal olarak bağdaşıklık yaratmaktadır (kelti, keligme; sü, sünüş- vb.) (Subaşı- Uzun, 1995, 84-85). Eski Uygur Türkçesi manzum metinlerinde mısra başı kafiye düzenini sağlamak adına şairler, aynı kökten türetilmiş ya da çekimlenmiş sözcükleri yoğun şekilde kullanarak şiirde ahenk sağlamışlar aynı zamanda da geleneksel şiir formunu korumuşlardır.

alkışlıgın adrulmuş

alkatmış uygur elimz-a

alpın kutın yégedmiş

arslan bilge hanımız-a

alnın ılılur tamdulur

adrukluğ uygur bizniñ elimiz-a (Zieme, 1985, BT XIII/39/ 2-7).

“Ey kutlu (ve) seçkin övgülü uygur hakanımız! Yiğitlik (ve) ikbâde üstün ey Arslan bilge hanımız alnı yanan parlayan ey seçkin Uygur hükümdarımız”

barayın teser baş amrakım

baru yime umaz men

bağırsakım. (Arat, 1991, M.4/ 9-11).

“gideyim desem, güzel sevgilim, gidemiyorum da; merhametlim.” (Arat, 1991 M.4/ 9-11).

bir uluşta yértinçünün yaruk yulası

bilgüügçe kamag nomta tuyunmuş üdte.

birle yana adın alku uluşlar sayu.

bir teg yanlış burkan bolmuş körki közünür.

birkerü ol alkularını birke sığurur.

birni alkuka kigürmeki antag ok erür.

bilü ugusuz intraçal toorka okşatı.

birtemledi tıdıışmaz küü kelig kılır. (Arat, 1991 B.9/ 37-49).

“bir ülkede dünyanın parlak meş’alesi, tüm kanunların bilindiği (ve) kavrandığı bir zamanda, ve yine diğer tüm ülkelerin her birinde aynı tarzda onun Buddha şekli görünür; o bunların hepsini birlikte bire sığdırır, biri de hepsine sokması tıpkı öyledir; bilinmesi imkânsız olan, İndra-jâla ağına benzeyerek, hiçbir engele takılmadan, şekil değiştirir.”

4. Olumlu ve Olumsuz Şekillerin Birlikte Kullanımı

Eski Uygur Türkçesi manzum metinlerinde mısra başı kafiye düzeni için şairler, biz sözcüğü (ve çekimlenmiş hallerini) olumlu ve olumsuz yapılarını mısra başında kullanmak suretiyle şiirin geleneksel formuna uyum sağlamışlardır. Mısra başı kafiye düzeninin sağlanmasıyla ve aynı zamanda sözcüklerdeki belli hecelerin tekrarlarıyla da şiirde ahenk sağlanmıştır.

alku emgeklerte umug boltaçı kuanşi im Bodisatav

ara turup yol temür yiuçingniñ alku **adalarta**

adasız tudasız yanıp kelip körüşüp kavışıp

adak soñınta alkunı bilteçi burhan bolalım (Zieme, 1985, BT XIII/20/ 74-77).

“Tüm sıkıntı (ve) zahmetlere dayanak olan Kuanşi İm Bodhisattva, Yol Temür Yiuçing'e de destek ol! Tüm tehlikelerden kazasız belasız dönüp gelsin, (onunla) görüşüp kavuşup, en sonunda hep birlikte Buddha olalım!”

körser sizni ol tınlıglar bağlalurlar.

körmemektin olar yime bağlalurlar.

körü birle tengrim sizni buzulurlar.

körmeser kim olar yime buzulurlar. (Arat, 1991, B.15/ 58-61).

“o canlılar sizi görünce bağlanırlar, görmeseler, yine size bağlanırlar, ey tanrım, sizi görür-görmez bozulurlar, görmeseler, yine onlar bozulurlar.”

övke nizvanı üze kuturup

ögsüz köñülsüz ertiler

öz tözlerin ukıtıp

öglerin köñüllerin yıgtıñız (Clark, 1982, 168).

“Onlar öfke ihtirası ile kudurup, akılsız ve bilinçsiz oldular, onlara kendi esaslarını anlatarak, akıllarını yerine getirdiniz.”

5. Aynı Sesli Terimler Yoluyla Kafiye Oluşturma

Eski Uygur Türkçesi manzum metinleri, daha çok o dönemin yaygın dinleri olan Budizm ve Manihaizm'i aktarma ve öğretme gayretinde olmuştur. Yeni bir dine ait terminolojinin kavranması için manzum metinler sıklıkla pragmatik bir amaçla kullanılmıştır. Şiir dilinin sahip olduğu ahenk unsurları vasıtasıyla (tekrarlar, aliterasyonlar, kafiye düzeni vb.) inanırların yabancı olduğu bu terimlerin öğrenilmesi ve akılda tutulması kolaylaştırılmıştır. Müellifler terimleri kullanmak suretiyle şiirde mısra düzenini sağlamış ve öğretici eserler vücuda getirmişlerdir.

raga az başlap ayıg nomlarlıg.

rakşaz oguşlug ada kıldaçı.

rahu üze abıtılmaksız.

raça élig kan erkinge tegmiş.
rasayan tatılgı nomlug suv akıtıp.
rama ögrünçüg öklitdeçi.
ratna-çantıra erdini ay tengri
rašmı yaruklugka yükünürman. (Arat, 1991, B.10/ 90-96).

“şeytan tabiatlı tehlikeler yaratan karanlık şeytan tarafından kandırılmaksızın hükümdarlık kudretine erişmiş, tatlı öğreti suyunu akıtıp, *Rāma* sevincini arttıran, *Ratna-candra* cevheri ay tanrı *Rasmīprabhasa* önünde hürmetle eğilirim.”

şamat vipaşyan[§] êkidin sınğar.
şatu yanı teg utru tuşlar.
şasın** öt erig edgü nomlarlıg
şanlıg belgülig tapduları körşi.
şandapur yolın körkitü birmeklig.
şakdılg küçi ertingü ulug.
şakımunu atlıg uganlar arjısı.
şanta bakşıka yükünürmen. (Arat, 1991, B.10/ 8-15).

“*Samatha vipaşyanā*, iki yanda, bir merdivenin kolları gibi, karşılıklı eşlerdir; uygulama, öğüt, nasihat ve iyi öğretilerin, iz ve eserlerinin belirtilerini gösterip?, *Şandapur* yolunu göstermek için, *Saktı* kuvveti gücü büyük, *Sakimuni* adlı muktedirler zâhidi *Sānta* hoca önünde hürmetle eğilirim.”

prakartı tep atkandaçı.
pradan kalgay tēp nomladaçı.
pratityasanbutpad nomug azıp
praçapatıka inanmışlarınğ.
praşna kılı sözleşmeklig.
pratıbanların küçsiretdeçi.
brahmaçarı arıg yorıglıg.
brahmanı atlıgka yükünürmen. (Arat, 1991, B.10/ 121-128).

“Prakirti^{††} diyerek bağlanan, Pradhāna^{‡‡} kalacak diye vaaz eden, Pratīya-samutpāda öğretisinden ayrılıp, Prajāpati^{§§}ye inanmışların, Praşna yaparak sözleşen, Pratibhāna’larını kuvvetten düşüren, Brahmacārī temiz amelli Brahmana adlının önünde hürmetle eğilirim.”

6. Eş-Değer Seslerin Kullanılması

Eski Uygur Türkçesi manzum metinlerinde bazı sesler bazı seslerle eş değer kullanılabilir. Yani ünlü ve ünsüzler arasındaki bu eş değerlilik şairlerin kafiye yapımında kullandıkları ve onlara kolaylık sağlayan bir husus olmuştur. Sertkaya’ya göre, Eski Uygur şiiri metinlerinde kafiyeler satır başındadır ve a-e, ı-i, o-u, ve ö-ü ses değişiklikleri kafiyeyi bozmamaktadır. Çünkü başkafiye göz içindir (Sertkaya, 2004, 25). Zieme de benzer şekilde Uygurcadaki bu seslerin kendi içlerinde aliterasyonlara da sebebiyet verdiğini böylelikle bö/bü seslerinin de eş değerlilikle kullanılabilirliğini belirtmiştir (Zieme, 1991, 359).

ontın sıyarkı üç üdki burhan bahşılar

§ samatha-vipaşyanā, Meditasyon terimlerinden biridir (Soothill, 1937: 158).

** Skr. Sāsana Buddha’nın öğretisi ve doktrinlerini anlatan terimdir (Soothill, 1937: 351).

†† Kadın (SH 1937: 417).

‡‡ Sāṅkhya felsefesinde, prakṛti, kökenli, birincil veya orijinal madde veya daha ziyade tüm maddi görünümünün evrimleştiği birincil germ, maddi dünyanın ilk evrimi veya kaynağı, madde dünyası (SH 1937:218)

§§ Buddha’nın halası ve hemşiresi (Soothill, 1937, 267).

on küçlög bügü biliglig ugan erziler
okşatgulaksuz edgölög umug inaglar

uka bilü meni körü yarlıkazunlar (Zieme, 1985, BT XIII/13/ 114-117).ontın sıngarkı

“on yöndeki üç zamandaki buddha ve üstadlar, on güce sahip bilgili, muktedir zahidler benzersiz iyiliğın ümit ve dayanakları, anlayarak, bilerek bana merhamette bulunsunlar.”

ülgüsiz sansız yüz ming tümen tınlıglar uguşı

üküş telim açığ tarka emgekig teginürte

üyü sakınu kuanşı im bodisatvıg birök atasar

öñi üdrülürler adatın töp eşidmiş üçün (Zieme, 1985, BT XIII/20/ 54-57).

“Sayısız milyarlarca canlılar topluluğu, sayısız dert tasaya uğradıklarında, Kuanşı İm Pular adını zikretmeyi akıl ederlerse, işittiğinde (bu canlılar) tehliklerden uzaklaşırlar,

başta burhan nom közüñü yaruk kün ay

patir toklı erdini munçuk sıruk sankay

padum çeçek ok ya uruk çakar labay

badiragat olma başlap idiş biliglig-ke (Zieme, 1985, BT XIII/24/ 11-14).

“en başta Buddha kanunu parlak güneş ve ay’ın aynasıdır, sadaka tuğlu cevher boncuk sırık kalkan Padma çiçeği ok, yay, sapan, boru Bhadrachata olmaya başlamış kutsal bilgiye”

SONUÇ

Eski Uygur Türkçesi mısra başı kafiyesi ile yazılmış şiirleri oluştururken müellifler bazı teknikler kullanmıştır. O dönem şiirlerindeki öğretme gayesi şiirlerin hissiyattan ziyade malumata dayalı olması gibi sebeplerle şairler, şiirleri estetik açıdan da belirli bir seviyede tutma gayretinde olmuşlardır. Dönemin klasik şiir anlayışı olan mısra başı kafiye düzeni, şiiri şiir yapan ahengi sağlayan unsurlar olmuş ve dönem şairlerince kullanılmıştır. Mısra başı kafiye düzeni ise şairler tarafından bazı yöntemler kullanılarak sağlanmış, şiirler içerik ve estetik bakımdan istenen düzeye ulaştırılmıştır.

KISALTMALAR

B. : Budist
BT : Berliner Turfan Texte
1991 : Eski Türk Şiiri
M. : Manihaist
Yun. : Yunanca

KAYNAKÇA

- Ağca, Ferruh (2006). *Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aksan, Doğan (2013). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dil*. (7. Baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arat, Reşit Rahmeti (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barutçu F. S (1991). Manihaist ve Buddhist Çevrelerde Türk Şiiri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, Ankara: sayı. 604 s.69-87, 1991. S.71-74.
- Boztaş, İsmail (1994). Metindilbilim Açısından Şiir. *Dilbilim Araştırmaları*, s.171-194.
- Can, Meltem (2010). *Eski Uygur Türkçesinde İkilmele*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Çağatay, Saadet (1943). Uygur Yazı Dili. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:5, s.77-88.
- Clark, Larry (1982). The Manichean Turkic Poethi Book. *Altorientalische Forschungen*, 9: 145-218.
- Çoraklı, Şahbender (2001). Türkçenin Yaratma Gücü: İkillemeler I. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17.
- Düşgün, Umut (2011). *En Eski Türk Şiiri Metinlerinin İmgebilim ve Deyişbilim Yöntemleriyle İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Ölmez, Mehmet (2001). Eski Türk Şiirine Kısa Bir Bakış. *Hece Dergisi*, Tük Şiiri Özel Sayısı, s. 7-14.
- Özel, İsmet (2000). *Şiir Okuma Klavuzu*. (6. Baskı), İstanbul: Şule Yayınları.
- Özünü, Ünsal (2003). Sözbilimde Dil Yapıları ve Şiir İncelemeleri. II. Dil Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu, 9-12 Mayıs, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Özünü, Ünsal (2001). *Edebiyatta Dil Kullanımlar*. İstanbul: Multilingual.
- Özünü, Ünsal (1987). Dilbilim ve Edebiyat Konusu Olarak Yinelemeler. Ankara: *I. Dilbilim Sempozyumu, Hacettepe Üniv. Yayınları*, s. 44-51

- Reyhanoğulları, Gökhan (2018). Necip Fazık Kısakürek'in Poetikasını "Şiirde Anlam Sorunu Bağlamında Okumak. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 22, s.155-183.
- Ruben W. (2004). *Eski Metinlere Göre Budizm*. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Sertkaya, O.F (2004). Burkancı (Budist) ve Manici (Maniheist) Türk Edebi Çevreleri- Nazım. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s.25-135.
- Tekin, Talat (1986). İslam Öncesi Türk Şiiri. *Türk Dili*, S. 409, s. 3-42.
- Tekin, Şinasi (1965). Uygur Edebiyatının Meseleleri Şekiller Vezinler. Ankara: *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl II, Sayı 1-2.
- Uzun Subaşı, Leyla (1995). *Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Yakup, Abdurishid (2006). Erken Dönem: Uygur Edebiyatı (VIII-XII Yüzyıl 1. Nazım). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 4 Cilt, Editör: Talât Sait Halman, s. 122.
- Yıldız, Hüseyin (2013). Eski Uygur Türkçesinde İkilemelerde Yer Değiştirme Meselesi, İkileme Grupu, Köprü İkileme ve Kelimeler Arası Kavram Geçişleri. İstanbul Kültür Üniversitesi, IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildirileri.
- Zengin aslı, Yaman Ümran (2018). Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Manihaizm'in Savařa Bakışı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 58, Sayı 1, s175-216.
- Zieme Peter (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfn und Dunhuang*. Budapest.: Akademia Klado.
- Zieme Peter (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin.[BT XIII].
- İnternet Eriřimi:
<https://mahajana.net/texts/soothill-hodous.html>